

Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин
Шибровий

عنوان البيان

وبستان الأذهان ومجموع نصائح في الحكم

الأسلوب الثاني

УНВАНУЛ БАЁН

ва бустанул азҳан ва мажмуъу насаиҳ фил ҳикам

(Баён манзили ва зеҳнлар бўстони ҳамда насиҳат ва ҳикматлар мажмуъаси)

(Иккинчи услуб)

Араб тилидан:

Рашид Зоҳид

таржимаси

www.madrassa.uz кутубхонаси

Тошкент:

2014

Таржима масъулияти

Шайх Абдуллоҳ Шибровийнинг “Унвонул баён ва бўстонул азҳан” (Баён манзили ва зеҳнлар бўстони) китобида муслим инсоннинг комиллик йўлидаги манзилларига таъриф берилган. Бу манзилларни таниб, саҳифадан саҳифага ичкарирок кираётган инсон қачонлардир йўқотган нарсасини топгандай қувончга тўлади... ойсиз, юлдузсиз зимистон тун бағрида адашиб чарчаган йўлчига узоқдан “йилт” этиб бир нур кўринса, бу нур уни умид чироғи бўлиб ўзига чорламайдими, бу умид унга тетиклик, куч-қувват бағишламайдими, бу ишонч, бу қувват уни нажотга элтмайдими?!

“Унвон...” китоби билан яқиндан танишиш асносида кўнгилда шундай таассуротлар кечди. Бу бежиз эмас. Каломдаги иъжоз мақоми Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом сўзларига ҳам кўчганига ҳадиси шарифлар гувоҳ. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари Қуръони каримда *ҳикмат* дея зикр этилган. Ҳикмат “жавомеъул калим” (қисқа лафзда кўп маъноларни жамлаш) услуби орқали намоён бўлган. Бу неъмат Аллоҳнинг маҳбуб Пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга берилган эди. Мазкур китобда айни услубга муҳаббат таъсирланиш самарасини таъминлаганига шубҳа йўқ. Негаки, китоб муаллифи Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин Шибровий калом, ҳадис, фикҳ, усули фикҳ илмларида етук олим бўлиши билан бирга, ўз замонасининг назмий девон тартиб берган мумтоз шоирларидан, адаб илми бўйича рисоалар битган, баёнда мазмун ва шакл уйғунлигини ҳис қилиш малакасига эга инсонлардан эди. Бу имтиёз “жавомеъул калим” услубини ўзлаштиришга имкон берган. Муаллиф мў`жаз жумлада инсоннинг ўзи билан ўзи ва атрофдагилар билан муносабатидаги нозик нуқталарни бўрттириб, заррабин остида кўрсатар экан, бу сирли жозиба ўқувчини ўзига тортади, қўйиб юбормайди, мутоаладан узилолмайсиз...

Табиийки, бу тавсифлар арабча матнни ўқиш давомида олинган таассуротларга хос. Аслиятдаги мазмун, руҳ, кайфият ўзбекча таржимада қанчалик акс этганини эса аввало, соҳа мутахассислари, қолаверса, зукко ўқувчилар баҳолайди. Лекин шу ўринда таржима жараёни билан боғлиқ айрим фикрларни айтишга эҳтиёж сезиляпти.

Маълумки, Исломнинг бош манбаи мукаддас Қуръони карим араб тилида нозил бўлган. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам араб тилида гапирганлар. Араб тили мукамалликда тенгсиз эканига шак йўқ. Бу тил асрлар давомида шу даражада такомиллашган асосга эга бўлдики, илоҳий ҳикмат натижаси ўлароқ, лисоний тизимдаги энг кичик ўзгаришгача ҳар бир ҳолат учун муайян қонуният, аниқ қоида ишлаб чиқилди. Араб тилида қоидага бўйинсунмайдиган ҳолат йўқ. Ҳар бир ўзгаришнинг асоси, тегишли изоҳи бор. Аслида, араб тилини ўрганишнинг қийинлиги, балки осонлиги ҳам шунда.

Арабий матнни ўзга тилга ўгираётган таржимон, аввало ўша қонуниятлардан хабардор бўлиши талаб этилади. Жумладаги ҳар бир сўзнинг луғавий маъносини билиш матн мазмуни ҳали тўла англанди, дегани эмас. Асар ва унинг муаллифи ҳақида бутун тасаввур ҳосил бўлмагунча таржиманинг тўғрилиги иштибоҳли бўлади. Шунинг учун ҳам бир сатр, жумла, абзацни ўқиб чиқиш билан кифояланмасдан, бир нечта абзац, балки бутун бошли бўлимни ўқиб, тушунгандан сўнггина таржимага уриниш

ишончлироқ йўлдор. Чунки матн руҳи қисмда эмас, бутунда акс этади. Матн руҳи англанса, сўзларни ўрни-ўрнига қўйиш осонлашади. Акс ҳолда, мазмун талаб қилган сўзнинг бошқа муқобили танланиб, маъно хиралашади.

Бу вазиятда бошқа оғриқли нуқта ҳам бор. Таржимон арабий матнни бутун нозикликлари билан тушуниб, ҳис қилиб, мазмунни она тилида у даражада бера олмаса-чи?! Табиийки, бу ҳолатда, ўз тили тарихи, табиатини билмаслик, ҳис қилмаслик Яратувчи томонидан ҳар бир миллатга берилган она тилини камситишга ҳужжат бўлолмайди, албатта. Шундай экан, айб таржима қилинаётган тилда эмас, таржимонда! Таржимон она тилини таржима қилаётган тилдан кам билмаслиги керак. Шундагина ўзи таржима қилаётган матннинг муаллифи ва таржимага муҳтож ўқувчиларнинг ҳаққини адо қилган бўлади. Мисол учун, фикрини олий мақомда, фасоҳат ва балоғат билан, “жавомиъул калим” услубида араб тилида изҳор қилаётган донишмандлардан бири айна фикрни ўзбек тилида нима учун нўноқ ифодалаш керак?! Йўқ, бу хато на донишманднинг, на ўзбек тилининг, балки таржимоннинг чекига тушади.

Энди “Унвон...” китобининг таржимаси ҳақида икки оғиз сўз. Китоб анъанавий ҳамд, наът, муқаддима, мавзуга кўра ажратилган етти бўлим ва хотимадан таркиб топган. Таржимада арабий матн шартли бўлақларга тақсимланиб, ҳар бўлақдан сўнг матн таржимаси бериб борилди. Айрим сўз ва жумлалар қавс ичида изоҳланди. Матн мазмуни ва руҳини ўзбек тилида имкон қадар сақлашга ҳаракат қилинди. Лекин бу жиҳат арабча матнни наҳв қоидаларига мувофиқ сўзма-сўз таркиб қилишда ҳалал бериши мумкин. Негаки, сўзма-сўз таркиб оғзаки таҳсилга асосланган. Шунингдек, бу ўринда оғзаки нутқ билан ёзма нутқ орасидаги кескин тафовутни ҳам ҳисобга олиш зарур. Оғзаки нутқда устоз шогирд билан бевосита алоқада бўлади, ёзма нутқда эса бунинг иложи йўқ. Шунинг учун ушбу таржимада кўпроқ эътибор мазмунни етказишга қаратилди, шаклни танлашда эса изоҳга ҳожат сезмайдиган ҳолат ихтиёр қилинди.

Таржима мукамал бўлди, деган даъводан йироқмиз. Маъно равшан чиқмаган ўринлар учради. Бу бир томондан, араб тилини яхши билмаслигимизнинг, бошқа томондан, она тилида нўноқлигимизнинг оқибати. Қолаверса, эътиқодий маданиятимиз билан боғлиқ бундай ишлар тўла маънода бирдамлик, ҳамкорлик бўлсагина, мукамал амалга ошади. Устозлар ва ўқувчиларнинг хайрли дуоларига ҳамиша муҳтожмиз.

Рашид Зоҳид

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْأُسْلُوبُ الثَّانِي فِي حِفْظِ اللِّسَانِ وَمَا يَحْسُنُ نُطْقُهُ مِنَ الْإِنْسَانِ

Иккинчи услуб тилни тийиш ва инсоннинг гапириши чиройли саналган нарсалар ҳақида

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَجْرِيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: إِذَا قُلْتَ فُلُوجِرْ فَلِدَا بَلَعْتَ حَاجَتَكَ فَلَا تَتَكَلَّفْ.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳумога: “Агар гапирсанг, қисқа қил, хоҳлаганингни етказган бўлсанг, бас, энди чиранма”, дедилар.

وَقَالَ أَيضًا لِمَعَاذٍ: أَنْتَ سَالِمٌ مَا سَكَتَ، فَلِدَا تَكَلَّمْتَ فَلَكَ أَوْ عَلَيْكَ.

Яна Маозга айтдилар: “Қачонки, сукут сақласанг, саломатсан, гапирсанг, гапинг ё сенинг фойданга ёки зарарингга бўлади”.

وَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ: الْكَلَامُ كَالدَّوَاءِ إِنْ أَقَلَّتْ مِنْهُ نَفْعَ وَإِنْ أَكْثَرَتْ مِنْهُ صَدَعٌ.

Амр ибн Ос: “Гап дорига ўхшайди, ози фойда, кўпи кулатади”, деди.

وَقَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ: يَا بُنَيَّ! إِنَّ مِنَ الْكَلَامِ مَا هُوَ أَشَدُّ مِنَ الْحَجَرِ وَأَنْفَعُ مِنَ وَخْرِ الْإِبْرِ وَأَمْرٌ مِنَ الصَّبْرِ وَأَحْرُّ مِنَ الْجُمْرِ.

Луқмони Ҳаким ўғлига айтди: “Эй ўғилчам! Шундай сўзлар борки, тошдан қаттиқ, игнадан ўткир, сабир(алое ўсимлиги)дан аччиқ, чўғдан куйдирувчиروқдир”.

إِنَّ الْقُلُوبَ مَزَارِعُ فَارْزَعْ فِيهَا طَيْبَ الْكَلَامِ، فَلَيْتَ لَمْ يَنْبُتْ فِيهَا كُلهُ نَبَتٍ بَعْضُهُ.

Албатта қалблар экинзор, бас, экинзорга чиройли сўзларни эк. Гарчи унда ҳаммаси ўсмаса ҳам, баъзиси ўсиб вояга етади.

قَالَ حَكِيمٌ: الْكِذْبُ دَاءٌ وَالصِّدْقُ دَوَاءٌ. الْكِذْبُ ذُلٌّ وَالصِّدْقُ عِزٌّ.

Донишманд дейди: “Ёлғончилик дард, ростгўйлик эса даводир. Ёлғончилик хорлик, ростгўйлик эса азизликдир”.

كَفَاكَ مُوَجَّحًا عَلَى كِذْبِكَ عِلْمُكَ بِلَيْتِكَ كَاذِبٌ.

Ёлғончи эканингни билишинг ёлғонингни койишинг учун кифоя қилади.

وَقَالَ أَيْضًا لِقَمَانُ لِابْنِهِ : يَا بُنَيَّ ! إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ . فَلَيْتَهُ يُفْسِدُ عَلَيْكَ دِينَكَ وَيَمْحَقُ عَلَيْكَ عِنْدَ النَّاسِ مُرُوءَتَكَ وَيَضَعُ مَنْزِلَتَكَ وَيُضَيِّعُ جَاهَكَ وَلَا يَسْمَعُونَ مِنْكَ إِذَا حَدَّثْتَ وَلَا يُصَدِّقُونَكَ إِذَا قُلْتَ وَلَا خَيْرَ لَكَ فِي الْحَيَاةِ إِذَا كُنْتَ كَذَلِكِ . وَإِذَا اطَّلَعُوا عَلَى ذَلِكَ مِنْ أَمْرِكَ ثُمَّ صَدَقْتَ اتَّهَمُوكَ وَحَقَّرُوا شَأْنَكَ وَأَبْعَضُوا بِمَجْلِسِكَ وَأَخْفَوْا عَنْكَ أَسْرَارَهُمْ وَخَتَمُوا حَدِيثَهُمْ وَكَتَمُوهُ وَحَذَرُواكَ فِي أَمْرِ دِينِهِمْ وَلَمْ يَأْمَنُوكَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَحْوَالِهِمْ وَهَذِهِ حَالَتُكَ فِي قُلُوبِ النَّاسِ وَأَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ مَقْتُ اللَّهِ وَعُقُوبَتُهُ فِي الْآخِرَةِ .

Луқмон Ҳаким ўғлига яна айтди: “Эй ўғилчам, ёлғондан сақлан! Чунки, ёлғон динингни бузади, одамлар олдида муруватингни йўққа чиқаради, мартабангни туширади ва обрўнгни зое қилади, гапирсанг, сени эшитишмайди, сўз айтсанг, сени тасдиқлашмайди. Модомики, шундай экансан, ҳаётда сен учун яхшилик қолмайди. Ишингдаги бу ҳолдан огоҳ бўлишар экан, энди тўғри гапирсанг ҳам, сени муттаҳамга чиқаришади, шаънингни ерга уришади, сен билан ўтиришдан нафратланишади, сирларини сендан махфий тутишади, сени кўрган заҳоти сўздан тўхтайдилар, гапини яширишади, дин ишларида сендан эҳтиёт бўлишади, шахсий ҳолатлари билан боғлиқ ишларда сенга ишонтишмайди. Бу дунёда инсонлар олдида шу ҳолатга тушасан, лекин охиратда Аллоҳ таолонинг азоби ва уқубати бундан каттароқдир”.

وَقَالَ ابْنُ السَّمَاكِ: مَا أَحْسَبُنِي أُوجِرَ عَلَى تَرْكِ الْكِذْبِ لِأَنِّي أَتَرَكُهُ أَنْفَعًا وَقَالَ أَيْضًا لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الْكِذْبِ إِلَّا الْخِذْلَانُ لَكَفَاهُ قُبْحًا فَكَيْفَ وَفِيهِ الْإِثْمُ أَيْضًا.

Ибн Саммок деди: “Ёлғонни тарк қилганим учун ўзимни савоб топган деб ҳисобламайман. Чунки мен ёлғондан нафратланганим учун уни тарк қиляпман”. Яна айтди: “Агар ёлғонда хорликдан бошқа нарса бўлмаганда ҳам, унинг хунук иш эканига кифоя қилади. Қандай кифоя қилмасин, чунки ёлғонда гуноҳ ҳам бор”.

وَقَالَ الشَّعْبِيُّ عَلَيْكَ بِالصَّدْقِ حَيْثُ تَرَى أَنَّهُ يَضُرُّكَ فَإِنَّهُ يَنْفَعُكَ وَاجْتَنِبِ الْكِذْبَ
حَيْثُ تَرَى أَنَّهُ يَنْفَعُكَ فَإِنَّهُ يَضُرُّكَ.

Шаъбий деди: “Ростгўйлик сенга зарар етказишини билган ўринда ҳам уни лозим тут. (Негаки, зарар бўлиб кўринаётган) ростлик, аслида сенга фойда келтиради. Сенга нафи тегадиган ўринда ҳам ёлғондан сақлан. Чунки (манфаатли бўлиб туюлаётган) ёлғон, аслида сенга зарар беради”.

شعر:

عَلَيْكَ بِالصَّدْقِ وَلَوْ أَنَّهُ أَوَّاهٌ
خَرَقَكَ الصَّدْقُ بِنَارِ الْوَعِيدِ
وَاطْلُبْ رِضَى اللَّهِ فَشَقَى الْوَرَى
مَنْ أَسْخَطَ الْمَوْلَى وَأَرْضَى الْعَبِيدَ

Шеър: “Агар ростлик сени таҳдидли ваъдалар оловида куйдирса ҳам, ростгўй бўл. Аллоҳнинг розилигини иста. Одамларни энг бадбахти бандаларнинг розилигини қозонаман деб Парвардигорининг ғазабини келтирган кишидир”.

وَقَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا حَبَسَ اللَّهُ جَارِحَةً فِي حِصْنٍ أَوْ ثَقٍ مِنَ اللِّسَانِ الْأَسْنَانُ
أَمَامَهُ وَالشَّفَتَانِ مِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ وَاللَّهَاهُ مَطْبُوقَةٌ عَلَيْهِ وَالْقَلْبُ مِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ فَاتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطَلِّقْ
هَذَا الْمَحْبُوسَ مِنْ حَبْسِهِ إِلَّا إِذَا أَمِنْتَ شَرَّهُ.

Алий розийаллоҳу анҳу деди: “Аллоҳ таоло тилни шунчалик мустаҳкам кўрғон билан ўрадики, бирорта аъзо бунчалик мустаҳкам ҳибс қилинмаган. Тилнинг олдида (ўттиз иккита) тиш саф тортган, тишлар ортида иккита

лаб ёпилган, ичкарида тилнинг усти кичик тилча билан қопланган, ундан ичкарида қалб турибди. Бас, Аллохдан кўрк, бу маҳбусни қамоқхонасидан бўшатиб юборма. Магар қачонки, тилнинг ёмонлигидан сақланишга ишонч ҳосил қилсанг, ана ўша пайтда уни эркин қўйишинг мумкин”.

وَقَالَ بَعْضُ الْأَدْبَاءِ: أَحَبُّ لِسَانِكَ قَبْلَ أَنْ يُطِيلَ حَبْسَكَ. وَقَالَ آخَرُ: مَنْ كَتَمَ سِرَّهُ
سِرَّهُ وَأَمَّنَ النَّاسَ سِرَّهُ وَمَنْ حَكَّمَ لِسَانَهُ شَانَهُ وَأَفْسَدَ شَانَهُ. صَمَّتْ يَعْقِبُهُ نَدَامَةٌ خَيْرٌ مِنْ نُطْقِ
يَسْلُبُ سَلَامَةً.

Адиблардан бири айтди:

“Маҳбуслик муддатинг чўзилишига сабаб бўлишидан олдинроқ тилингни ҳибс қилиб қўй”.
Бошқаси деди: “Ким сирини яширса, сирини уни хурсанд қилади ва одамларни сирининг ёмонлигидан (яъни сирини очилиши оқибатида пайдо бўладиган ёмонликдан) сақлаган бўлади. Ким тилини ҳоким қилса, уни шармандали ҳолга солади, шаънини булғайди. Тинчликни олиб қўядиган гапдан пушаймонни эргаштириб келадиган жимлик яхшироқ”.

شعر:

خَلَّ جَنَّبِيكَ لِرَامٍ وَأَمْضِ عَنْهُ بِسَلَامٍ
مُتَّ بِدَاءِ الصَّمْتِ خَيْرٌ لَكَ مِنْ دَاءِ الْكَلَامِ
رُبَّمَا اسْتَفْتَحْتَ بِالنُّطْقِ قِي مَعَالِيقَ الْحَمَامِ
إِنَّمَا السَّلَامُ مِنْ أَلِّ جَمَ فَاهُ بِلِجَامِ

Шеър: “Сенга ўқ отмоқчи бўлиб турган кишига биқинингни тутиб бер ва унинг ёнидан “Ассалому алайкум” деб бемалол ўтиб кетавер. Жимлик дарди билан ўлишинг маҳмаданалик дардига чалингандан яхшироқдир. Кўпинча гап билан ўлим кулфларини очиб қўясан. Фақат оғзини юганлай олган кишигина бундай балолардан саломат инсондир”.

قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ: الْكَذَّابُ لَا يُعَاشِرُ وَالنَّمَامُ لَا يُشَاوِرُ وَالْكَبِيرُ لَا يُكَابِرُ وَالْهَارِبُ لَا يُسْتَخْبِرُ وَالْجَبَّانُ لَا يُسْتَنْصَرُ وَالْبَكْرُ لَا يُسَلَّمُ عَلَيْهَا وَالْأَمَةُ لَا يُؤْمَى إِلَيْهَا وَالرَّفِيقُ لَا يُشَاحِحُ وَالْبَخِيلُ لَا يُسَامِحُ وَالْعَاشِقُ لَا يُعَايِرُ وَالْفَاسِقُ لَا يُسَامِرُ وَالْحَسِيسُ لَا يُكَارِمُ وَالْأَسَدُ لَا يُصَادَمُ وَالْأَهْوَجُ لَا يُزَوَّجُ وَالْبَاطِلُ لَا يُرَوَّجُ وَالْعَرِضُ لَا يُسَيَّبُ وَالْمُؤَمَّلُ لَا يُحْتَبُ وَالْحَيْرُ لَا يُنْكَرُ وَالْبَاغِي لَا يُنْصَرُ.

Ҳақимлардан бири айтди: “Ёлғончи билан дўст тутиниб, ўзаро муомалаларни йўлга қўйиб бўлмайди, чақимчи билан маслаҳатлашилмайди, каттага катта кетилмайди, қочиб келаётган кишидан хабар сўралмайди, қўрқоқдан ёрдам талаб қилинмайди, бокира қиз эътиборсиз ташлаб қўйилмайди, чўри(номахрам аёл)га имо-ишора этилмайди, ҳамроҳга зикналик кетмайди, бахилга қўнғилчанлик ўтмайди, ошиқ айбланмайди, фосиқ билан тунги суҳбатлар қурилмайди, пасткаш улуғланмайди, шерга ташланилмайди, аҳмоқ уйлантирилмайди, ботил – нотўғри иш ривожлантирилмайди, обрў қаровсиз, эътиборсиз қолдирилмайди, умидвор ноумид қилинмайди, яхшилик инкор

этилмайди, бузғунчи, золимга ёрдам берилмайди”.

وَقَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: الْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ طَبِيِّ لِسَانِهِ لَا تَحْتَ طَبِئِ لِسَانِهِ.

Алий розийаллоху анху деди: “Эр киши тилининг ўрами остига яшириндир, дўпписи остига эмас” (яъни, дўппи иссиқ ёки совуқдан сақлаши мумкин, аммо ундан ҳам каттароқ балолардан тилнинг ечилиб кетмасдан ўралиб туриши сақлайди).

مَنْ عَذَبَ لِسَانَهُ كَثُرَتْ إِخْوَانُهُ. مَا هَلَكَ أَمْرٌ عَرَفَ قَدْرَهُ. قِيَمَةُ كُلِّ إِنْسَانٍ مَا يُحْسِنُهُ.
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ. بَشَرِ الْبَحِيلِ بِحَادِثٍ أَوْ وَارِثٍ.

Тили шириннинг оғайнилари кўп. Қадрини таниган ҳалокатга юз тутмайди. Ҳар бир инсоннинг қиймати чиройли адо қилган иши билан белгиланади. Ким ўзини таниса, Яратувчисини танийди. Бахилга (бир куни албатта содир бўладиган ўлим) ҳодисасининг ёки (ўлимидан сўнг қолиб кетган мол-дунёсига эгалик қиладиган) ворисининг “хушхабар”ини бер.

لَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ قَالَ وَانظُرْ إِلَى مَا قَالَ. لَا سُرٌّ وَوُدٌّ مَعَ الْإِنْتِقَامِ. لَا صَوَابَ مَعَ تَرْكِ الْمَشَاوِرَةِ. لَا مُرُوءَةَ لِكُذُوبٍ. لَا تُسَيِّرْ لِسَانَكَ بِمَا يُسِيءُ إِخْوَانَكَ.

Ким гапираётганига эмас, нимани гапираётганига қара. Интиқом билан бошқарув йўқ, маслахатсиз тўғрилиқ йўқ, ёлғончи учун

одамийлик йўқ. Оғайнилариингга ёмонлик
етказадиган нарсани тилиннга келтирма.

إِعَادَةُ الْإِعْتِدَارِ تَذَكِيرٌ بِالذَّنْبِ. النَّصْحُ بَيْنَ الْمَلَأِ تَفْرِيعٌ. إِذَا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ.
الشَّفِيعُ جَنَاحُ الطَّالِبِ. الْجَزَعُ أَتَعَبٌ مِنَ الصَّرِيرِ. أَكْبَرُ الْأَعْدَاءِ أَخْفَاهُمْ مَكِيدَةً. مَنْ طَلَبَ مَا
لَا يَعْينُهُ فَاتَهُ مَا يَعْينُهُ. السَّمَاعُ لِلْعَيْبَةِ أَحَدُ الْمُعْتَابِرِينَ.

Қайта-қайта узр сўрайвериш қайта-қайта
гуноҳни эслатишдир. Одамлар орасида насиҳат
қилиш сўқишдир. Ақл мукамал бўлган пайтда
гап қисқа бўлади. Ҳимоя қилувчи сўровчининг
қанотидир. Жазавага тушиб, “дод-вой” солиш
сабр қилишдан кўра толиқтирувчироқ иш.
Душманларнинг энг каттаси ҳийласи
махфийроғидир. Ким ўзига керак бўлмаган
нарсани талаб қилса, ўзига керакли нарсани бой
беради. Ғийбатни тингловчи иккита ғийбат
қилувчининг биридир.

شعر:

وَسَمِعَكَ صُنْ عَنْ سَمَاعِ الْقَيْحِ كَصَوْنِ اللِّسَانِ عَنِ النُّطْقِ بِهِ
فَلْيُنْكَ عِنْدَ اسْتِمَاعِ الْقَيْحِ شَرِيكَ لِقَائِهِ فَاَنْتَبِهْ

Ёмон гапдан тилингни тийганинг каби
қулоғингни ҳам ёмон гапни эшитишдан сақла.
Чунки ёмон сўзга қулоқ тутар экансан,
ёмонликни сўзловчига сен ҳам шериксан, бас,
огоҳ бўлгин!

مَنْ كَثُرَ مِرَاحُهُ لَمْ يَخْلُ مِنْ اسْتِخْفَافٍ بِهِ أَوْ حِقْدٍ عَلَيْهِ.

Ҳазил-мазахи кўпайган киши шу феъли сабаб енгилтак деб саналишдан ёки (одамларнинг) унга нисбатан кек-адоватидан холи бўлолмайди.

شعر:

أَفِدِ طَبْعَكَ الْمَكْدُودَ بِأَهْمِّ رَاحَةٍ يَجْمُ وَعَلَّهِ بِشَيْءٍ مِنَ الْمِرْحِ
وَلَكِنْ إِذَا أُعْطِيَتْهُ الْمِرْحُ فَلْيَكُنْ بِمِقْدَارِ مَا تُعْطِ ي الطَّعَامِ مِنَ الْمِلْحِ

Ғам-қайғудан эзилган табиатингга дам бер, роҳат олсин, бироз ҳазил-ҳузул билан уни овунтир. Лекин ҳазилга йўл очар экансан, ҳазилинг таомга қўшилган туз миқдорича бўлсин.

عَبْدُ الشَّهْوَةِ أَذَلُّ مِنَ عَبْدِ الرَّقِّ. الْحَاسِدُ مُغْتَاظٌ عَلَى مَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ . كَفَى بِالظَّفَرِ
شَفِيعًا لِلْمُذْنِبِ . رَبِّ سَاعٍ فِيمَا يَضُرُّهُ . الْإِتِّكَالُ عَلَى الْأُمْنِيَّةِ مِنْ بَضَائِعِ الْحَمَقَى . الْيَأْسُ حُرٌّ
وَالرَّجَاءُ عَبْدٌ . ظُنُّ الْعَاقِلِ كَهَانَةٌ . الْعَدَاوَةُ شُغْلٌ لِلْقَلْبِ .

Шаҳватга (яъни нафс хоҳишларига) қул бўлиш ҳақиқий қулликдан-да хорроқдир.

Ҳасадгўй бегуноҳ кишидан ғазабланувчидир. Гуноҳкор устидан қозонилган ғалаба уни кечиришга, ҳимоя қилишга кифоя қилади. Қанча елиб-югурувчилар борки, ўзига зарар бўлиб қайтадиган нарсалар кетидан қувиб юришибди. Тинчлик, осойишталикка суяниб қолиш (яъни осойишталикка ишониб, бепарво бўлиш) аҳмоқларнинг матоларидандир.

Бандадан умидвор бўлмаслик хурлик, умидвор бўлиш қулликдир. Оқилнинг гумони

фолбинлик (яъни, ўзи ақли бўлатуриб, гумонга боравериш оқилни фолбинга ўхшатиб қўяди). Душманлик қалбни банд қилиб қўяди.

شعر:

لَمَّا صَفَوْتُ وَ لَمْ أَحْقِدْ عَلَى أَحَدٍ
أَرْحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْعَدَاوَاتِ
إِنِّي أَحْيِي عَدُوِّي عِنْدَ رُؤْيَيْهِ
لَأُذْفَعَ الشَّرَّ عَنِّي بِالتَّحِيَّاتِ

Бирорта кишига кек сақламасдан пок бўлгач, нафсимни адоват ғамидан қутқардим. Душманимни кўрганда албатта салом бераман, саломлар билан ёмонликни ўзимдан дафъ қилиш учун.

صَمْتُ الْجَاهِلِ سِتْرٌ وَكَلَامُ الْعَاقِلِ فَخْرٌ. لَا يَزَالُ الرَّجُلُ مُهَابًا مَا دَامَ سَاكِنًا فَلِذَا تَكَلَّمَ
زَادَتْ مُهَابَتُهُ أَوْ سَقَطَتْ رُتْبَتُهُ.

Нодоннинг жимлиги парда, оқилнинг сўзи фахрдир. Киши жим турар экан, мудом ҳайбатли кўринади. Агар гапирса, ё ҳайбати ошади ёки мартабаси тушади.

شعر:

الصَّمْتُ زَيْنٌ وَالسُّكُوتُ سَلَامَةٌ فَ
إِذَا نَطَقْتَ فَلَا تَكُنْ مَكْتَنًا
مَا إِنْ نَدِمْتُ عَلَى سُكُوتِي مَرَّةً
وَلَقَدْ نَدِمْتُ عَلَى الْكَلَامِ مِرَارًا

Жимлик зийнат, сукут саломатликдир. Сўзласанг гапинг кўпаймасин. Мен сукут қилганимга бирор марта пушаймон бўлмадим, аммо гапириб қўйганим учун бир неча марта пушаймон бўлдим.

الأَدَبُ فِي النُّطْقِ ثَمَرَةُ الْعَقْلِ . لَا حَيَاءَ لِحَرِيصٍ . السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ . الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ . الشَّرُّ جَامِعٌ لِمَسَاوِي الْعُيُوبِ . صِدْقُ الْمَرْءِ بَجَائِهِ .

Гапирганда одобга риоя қилиш ақлнинг мевасидир. Очкўзда ҳаё йўқ. Ўзгалардан ибратлана олган киши бахтлидир. Ҳикмат мўминнинг йўқотган нарсаси. Ёмонлик айбларнинг ёмонларини жамловчидир. Эр кишининг ростгўйлиги унинг нажотидир.

وَقَالَ ابْنُ الْمُعْتَزِّ : إِذَا اضْطُرِرْتَ إِلَى كَذَابٍ فَلَا تُصَدِّقْهُ وَلَا تُعَلِّمَهُ أَنَّكَ تُكَذِّبُهُ فَيَنْتَقِلَ عَنْ وُدِّهِ وَلَا يَنْتَقِلَ عَنْ طَبَعِهِ .

Ибн Муътаз дейди: “Ёлғончини эшитишга мажбур бўлиб қолсанг, гапини тасдиқлама ва уни ёлғончиликда айблаётганингни ўзига билдириб ҳам қўйма. Чунки ёлғончилигини билдирганинг билан у ошнолигидан кечади, лекин ўзининг ёлғончи табиатидан кечмайди”.

قَالَ حَكِيمٌ : الْبَشَرُ تَرْجِمَانُ اللِّسَانِ وَاللِّسَانُ صَحِيفَةُ الْجِنَانِ . الْبَشَرُ ذَالٌّ عَلَى السَّخَاءِ كَمَا يَدُلُّ النَّوْرُ عَلَى الثَّمَرِ . لِسَانُ الْعَاقِلِ فِي قَلْبِهِ وَقَلْبُ الْأَحْمَقِ فِي فَمِهِ .

Донишманд айтди: Очиқ юз тилнинг таржимони, тил қалблар саҳифаси. Гул мевага айланганидек, очиқ юзлилик саховатга далолат қилади. Оқилнинг тили қалбида, аҳмоқнинг қалби оғзидадир.

شعر:

مَنْ لَزِمَ الصَّمْتَ اِكْتَسَى هَيْبَةً تُخْفِي
عَنِ النَّاسِ مَسَاوِيَهُ
لِسَانٌ مَنْ يَعْقَلُ فِي قَلْبِهِ
وَقَلْبٌ مَنْ يَجْهَلُ فِي فِيهِ

Шеър. Жим туришни касб қилган инсон гўё устига ҳайбат либосини ёпиниб олган, бу либос унинг айбларини одамлар кўзидан яширади. Оқилнинг тили қалбида, жоҳилнинг қалби оғзидадир.

إِذَا وَصَلَتْ إِلَيْكُمْ أَطْرَافُ النَّعْمِ فَلَا تُنْفَرُوا أَقْصَاهَا بِقِلَّةِ الشُّكْرِ. مَنْ لَمْ يَمْلِكْ لِسَانَهُ
نَدِمَ. لَفَنَاتُ الْوَجْهِ وَفَلَنَاتُ اللِّسَانِ تُظْهِرَانِ مَا أَضْمَرَهُ الْإِنْسَانُ مِنْ كُلِّ شَأْنٍ.

Қачонки сизларга неъматларнинг бир тарафи етса, шукрни камайтириш билан унинг қолган тарафларини кўлдан чиқариб юборманг. Тилига эгалик қилолмаган киши афсус-надомат чекади. Кўзу юзнинг гоҳ у томон, гоҳ бу томон аланглайвериши, тилнинг талмовсираб каловланавериши инсон ичида яширган ҳар бир ишни ошкор қилади.

قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَنْ كَتَمَ سِرَّهُ كَانَتْ الْحَيْرَةُ فِي يَدِهِ.

Умар ибн Хаттоб розийаллоҳу анҳу деди: “Сирини яшира олган кишининг ихтиёри кўлидадир”.

شعر:

إِذَا الْمَرْءُ أَبْدَى سَوْءَةً مِنْ لِسَانِهِ وَلَا مَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ فَهُوَ
أَحْمَقُ
إِذَا ضَاقَ صَدْرُ الْمَرْءِ عَنْ كَتْمِ سِرِّهِ فَصَدْرُ الذِّ يَسْتَوْدِعُ السِّرَّ أَضْيَقُ

Шеър: “Киши ўз тили билан бир ёмонликни юзага чиқарса ва бошқани ўша айб билан маломат қилса, у аҳмоқдир. Кишининг сирини яширишга ўз қалби торлик қилар экан, сирини ишониб топширилган ўзга қалб ундан-да торроқдир”.

وَقَالَ بَعْضُهُمْ : مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَجِدُ رَاحَةً فِي إِفْشَاءِ سِرِّهِ إِلَى غَيْرِهِ فَقَدْ أَتَاهُمْ عَقْلُهُ . لِأَنَّ مَشَقَّةَ الإِسْتِبْدَادِ بِالسِّرِّ أَقْلُ مِنْ مَشَقَّةِ إِفْشَائِهِ بِسَبَبِ المِشَارَكَةِ .

Донишмандлардан бири деди: “Ким ўзгаларга сирини очиб, роҳат топишни хаёл қилса, ақлига туҳмат қилган бўлади. Чунки сир билан ёлғиз қолиш машаққати шериклик сабаб бўлиб сирнинг ёйилиб кетиш машаққатидан камроқдир”.

الأَمْرَانِ يَسْتَلْبَانِ الحُرَّ كَمَالِ الحُرِّيَّةِ ، إِفْشَاءِ السِّرِّ وَ قَبُولِ البِرِّ لِأَنَّ مَنْ وَصَلَ إِلَيْكَ بِرُّهُ فَقَدْ وَجَبَ عَلَيْكَ بِالحُضُوعِ شُكْرُهُ وَمَنْ أَفْشَيْتَ إِلَيْهِ الأَسْرَارَ أَلْزَمَكَ الدُّلُّ لِتَقِيَةِ مُحَافَةِ الإِنْتِشَارِ .

Сирни очиш ва яхшиликни қабул қилиш каби икки иш борки, эркин кишининг бутун эркини кемтик қилиб кўяди (гўё кишининг эғнидаги озодлик тўнига чанг солиб, бир қисмини сидириб олади). Чунки сенга кимнинг яхшилиги етса, таъзим билан унга миннатдорчилик билдиришга мажбур бўласан. Кимга сирларингни очсанг, уларнинг тарқалиб кетишидан кўрққанинг учун хорликка рози бўласан.

وَقَالَ آخِرُ: نَدَمِي عَلَى مَا لَمْ أَقُلْ أَحَفُّ مِنْهُ عَلَى مَا قُلْتُ. وَقَالَ آخِرُ: أَنَا لِمَا لَمْ أَقُلْ
أَمْلِكُ مِنِّي لِمَا قُلْتُ.

Ҳақимлардан бир деди: “Айтмаганимга пушаймоним бўлишим – айтганимга пушаймон бўлишдан енгилроқ”. Бошқа бири айтди: “Айтганимдан кўра айтмаганларимга эгалигим кучлироқ”.

مَنْ قَلَّ صِدْقُهُ قَلَّ صَدِيقُهُ. مَنْ صَدَقَتْ لَهْجَتُهُ ظَهَرَتْ حُجَّتُهُ. الصَّادِقُ بَيْنَ الْمَهَابَةِ
وَالْمَحَبَّةِ. مَنْ عُرِفَ بِالصِّدْقِ جَازَ كِذْبُهُ. وَمَنْ عُرِفَ بِالْكَذِبِ لَمْ يَجْزُ صِدْقُهُ. مِنْ تَمَامِ الصِّدْقِ
الْإِخْبَارُ بِمَا تَحْتَمِلُهُ الْعُقُولُ. إِذَا اسْتَفَادَ الْقَلْبُ عِصْمَةَ اسْتِفَادَ اللِّسَانُ حِكْمَةً. مَنْ غَلَبَتْهُ شَهْوَةٌ
الْكَلَامِ تَصَرَّفَتْ فِيهِ أَلْسِنَةُ الْمَلَامِ. كَلَامُ الْعَاقِلِ قُوَّةٌ وَكَلَامُ الْجَاهِلِ قُوَّةٌ. طُولُ اللِّسَانِ
هَلَاكُ الْإِنْسَانِ. الْكَلَامُ الْمَهْدَبُ كَالْحُسَانِ الْمُدْرَبِ. ذَكَرَ السُّلْطَانُ نَارًا وَذَمَّ الْإِخْوَانَ عَارًا.
أَصْدَقُ الْمَقَالِ مَا نَطَقَ بِهِ ظَاهِرُ الْحَالِ.

Тўғри сўзи ознинг – дўсти оз. Тили ростнинг – ҳужжати рост. Тўғрисўз киши ҳайбат ва муҳаббат орасида (яъни, ёлғончилар ундан доимо ҳайқиб юради, ростгўйларнинг муҳаббати эса унга ҳамиша зиёда). Ростгўйлиги билан танилган кишининг ёлғони рост ўрнида ўтиб кетиши мумкин. Аммо ёлғончилик билан танилган кишининг тўғри сўзи ҳам рост ўрнида ўтмайди. Тўғрисўзлик мукамал бўлиши учун айтилаётган гап ақл кўтарадиган бўлиши керак. Қалб гуноҳдан сақланса, тилдан ҳикматлар сочилади. Гапиришни яхши кўрадиган (яъни, гапирмаса туролмайдиган – маҳмадана) маломатга нишон. Оқилнинг гапи қут-барақа, нодоннинг гапи йўқотиш, бош беришдир.

Тилнинг узунлиги – инсоннинг ҳалокати. Яхши ишлов берилган (яъни танлаб, ўрнида айтилган) гап қайралган қиличга ўхшайди. Подшоҳни ғийбат қилиш – нор (яъни ўт, олов) дўстларни ёмонлаш – ор (яъни уят). Сўзнинг энг тўғриси зоҳир ҳолат гапириб турган сўздир.

شعر:

لَا تَقُولَنَّ إِذَا لَمْ تُرِدْ أَنْ تُتِمَّ الْوَعْدَ فِي شَيْءٍ نَعَمَ
فَلِدَا قُلْتَ نَعَمَ فَاصْبِرْ لَهَا بِنَجَازِ الْوَعْدِ إِنَّ الْخُلْفَ دَمٌ
كَمْ تَصَبَّرْتُ فِرَارًا أَنْ يَرَى عَادِي أَيُّ كَمَا كَانَ زَعَمَ.

Шеър. “Бирор нарсада ваъданинг уддасидан чиқолмайдиган бўлсанг, "хўп" дема. Бас, “хўп” дедингми, энди ваъдага вафо қилиш билан берган сўзингнинг машаққатига сабр қиласан. Чунки ваъдага хилоф қилиш мазаммат – ёмонотлиқ бўлишдир. Эҳ, қанчалар сабр қилдим, мендан айб излайдиган кишининг ўйидагидек бўлиб қолмаслигим учун!”

مَنْ قَلَّ كَلَامُهُ قَلَّتْ آثَامُهُ. مَنْ كَثُرَ لَعَطُهُ كَثُرَ غَلَطُهُ.

Гапи ознинг – гуноҳлари оз. Шовқини кўпнинг – хатоси кўп.

الْكُذُوبُ مُتَّهَمَةٌ وَإِنْ وَضَحَتْ حُجَّتُهُ وَصَدَقَتْ لَهْجَتُهُ.

Ёлғончининг гарчи ҳужжати равшан, сўзи тўғри бўлса ҳам, “ёлғончи” деган ном билан тухматга қолаверади.

مَنْ مَلَكَ لِسَانَهُ أَحْرَزَ سُلْطَانَهُ. مَنْ بَسَطَ لِسَانَهُ قَبَضَ إِخْوَانَهُ

Тилига эга киши салтанат эгасидир. Тили бўш киши дўстларини танг ҳолатга солиб қўяди.

مَنْ لَزِمَ الصَّمْتِ أَمِنَ الْمَقْتِ. مَنْ قَالَ مَا لَا يَنْبَغُ يَسْمَعُ مَا لَا يَشْتَهُ ي. التُّطْقُ بِغَيْرِ حِكْمَةٍ هَوَسٌ وَالصَّمْتُ بِغَيْرِ فِكْرٍ حَرَسٌ.

Жим туролган киши нафратдан омондир. Нолойиқ гапни гапирган киши, ҳоҳламаган сўзларини эшитади. Беҳикмат гапириш – ақлсизлик, фикрсиз жимлик – соқовлик.

مَنْ تَتَبَعَ مَسَاوِي سُلْطَانِهِ تَعَرَّضَ لِقَطْعِ لِسَانِهِ

Ким ўз подшосининг айбларини текширса, тили кесилишига рўбарў бўлади.

مَنْ أَسْمَعَ الْكَلَامَ مَدْحَ اللَّقَامِ. عَلَامَةُ اللُّؤْمِ مَدْحُ الْمَذْمُومِ. غَايَةُ الْأَوْزَارِ تَرْكِيَةُ الْأَشْرَارِ.

Гапларнинг энг хунуги – пасткашларни мақташ. Ёмонлиги билан танилган кимсани мақташ – пасткашликнинг белгиси. Ёмонларни поклаш (яъни, оқлаш) – гуноҳларнинг чўққиси.

مَنْ قَالَ الْحَقَّ صَدَّقَ وَمَنْ عَمِلَ بِهِ وُفِّقَ

Ҳақни гапирган киши тасдиқ қилинади (яъни, одамлар унинг оғзидан чиққан гапни доимо тўғри деб тан олишади), ҳаққа амал қилган киши эса (дунё ва охираат саодатига) муваффақ бўлади.

مَنْ كَثُرَ اخْتِلَافُهُ طَالَتْ غَيْبَتُهُ. وَمَنْ كَثُرَ مِزَاحُهُ زَالَتْ هَيْبَتُهُ. مَنْ أَفْشَى سِرَّهُ أَفْسَدَ أَمْرَهُ.

Ихтилофи кўп кишининг ғийбати узун бўлади (яъни, ҳадеб талашиб-тортишаверадиган киши кўп ғийбатга нишон бўлади). Ҳазили кўпайган сайин кишининг ҳайбати кетиб боради. Сирини очган одам ишини издан чиқаради.

لَيَكُنْ مَرْجِعُكَ إِلَى الْحَقِّ وَمَنْزَعُكَ إِلَى الصِّدْقِ. فَالْحَقُّ أَقْوَى أَمِينٍ وَالصِّدْقُ أَفْضَلُ قَرِينٍ

Қайтишинг ҳаққа, интилишинг тўғрилиққа бўлсин. Чунки, ҳақ ишончли нарсаларнинг энг кучлиси, тўғрисўзлик яқин нарсаларнинг энг афзалидир.

مَنْ طَالَ كَلَامُهُ سُمِّمَ وَمَنْ كَثُرَ اجْتِرَامُهُ شُتِمَ.

Гапи чўзилган кишидан ҳамма безор, гуноҳи ортган киши таънаю маломатга дучор.

لَا تُحَاجِجْ مَنْ يَذْهَبُ خَوْفُهُ وَيَهْلِكُكَ سَيْفُهُ. فَرُبَّ حُجَّةٍ تُتْلَفُ مَهْجَةً وَفُرْصَةٍ تُؤَدَّى إِلَى غُصَّةٍ. إِيَّاكَ وَاللَّعْجَاجَ. فَلَيْتَهُ يُوعِرُ الْقُلُوبَ وَيُنْتِجُ الْحُرُوبَ. عَيْيٌ تَسْلَمُ بِهِ خَيْرٌ مِنْ نُطْقٍ تَنْدَمُ عَلَيْهِ.

Хавфи сени саросимага соладиган ва қиличи сени ҳалок қиладиган киши билан тортишма. Чунки, қанча исбот-далиллар бор, жонга хатар, қанча фурсат-имкониятлар бор, ғам-ғуссага етаклар. Саркашлиқдан сақлан, чунки у қалбларни ғорат қилади, урушларни келтириб чиқаради. Сенга пушаймонликка элтадиган гапдан тинчлигингни сақлаб турган соқовлик (жимлигинг) яхшироқ.

شعر:

إِنْ مَدَحْتُ الْحُمُولَ نَبَّهْتُ قَوْمًا أَعْفَلُوهُ فَسَابِقُونِي إِلَيْهِ
هُوَ قَدْ دَلَّنِي عَلَى لَذَّةِ الْعَيْشِ فَمَالِي أَدُلُّ غَيْرِي عَلَيْهِ

Шеър: “Агар (маишур бўлиб кетиш, шуҳрат қозониш ҳолатининг зидди бўлган *ғариблик, тавозуъ, эътиборга олинмаслик* каби феълларни ўзида жамлаган) **хумул** сифатини мақтасам-у, ғофил қавмнинг бу лаззатга рағбатини уйғотиб қўйсам, бас, улар бу сифатни қўлга киритишда мендан ўзиб кетишади. Хумул менга шундай ҳаёт лаззатини бахшида этиб турган бир пайтда уни бошқаларга илинишим нимаси?!”

اِقْتَصِرْ مِنَ الْكَلَامِ عَلَى مَا يُقِيمُ حُجَّتَكَ وَيُبْلِغُ حَاجَتَكَ. وَ إِيَّاكَ وَالْفُضُولَ فَلَيْتَهُ يُرِلُّ
الْقَدَمَ وَيُورِثُ النَّدَمَ. اسْتَعِينِ بِالصَّمْتِ عَلَى إِطْفَاءِ الْعَضَبِ.

Гапни далил-ҳужжатингни ифодалайдиган ва ҳожатингга етказадиган даражада қисқа қил. Ортиқча гапдан сақлан, чунки у қадамни тойилтиради ва

пушаймонлик келтиради. Ғазабни ўчириш учун сукут (жим туриш) дан ёрдам сўра.

لِسَانُكَ سَبْعٌ إِنْ عَقَلْتَهُ حَرَسَكَ وَإِنْ أَطْلَقْتَهُ افْتَرَسَكَ. إِخْرَجْتَهُ كَمَا تَخْرُجُ مَالَكَ وَاعْرِفْهُ
كَمَا تَعْرِفُ وَلَدَكَ وَزِنْتَهُ كَمَا تَزِنُ نَفَقَتَكَ. وَأَنْطِقْ بِهِ عَلَى قَدَرٍ وَكُنْ مِنْهُ عَلَى حَذَرٍ. فَلْيَنْفِقْ إِنْفِقًا
أَلْفٍ دِرْهَمٍ فِي غَيْرِ وَجْهٍهَا أَيْسَرُ مِنْ إِطْلَاقِ كَلِمَةٍ فِي غَيْرِ حَقِّهَا.

Тилинг йиртқич ваҳший, агар боғлаб қўйсанг, сени қўриқлайди, бўш қўйсанг, сени ҳалок қилади. Тилингни молингни сақлаганингдек сақла, болангни таниганингдек тани ва ишлатаётган нафақангни ўлчаганингдек ўлча. Маълум бир ўлчов билан гапир ва доим тилдан эҳтиёт бўл. Чунки минг кумуш тангани ноўрин сарфлаш бир сўзни норҳақ айтиб қўйишдан енгилроқдир.

رُبَّ كَلِمَةٍ جَلَبَتْ مَقْدُورًا وَأَخْرَجَتْ دُورًا وَعَمَرَتْ قَبُورًا. الإِسْتِمَاعُ أَسْلَمٌ مِنَ الْقَوْلِ. قَلْبُ
الْكَذُوبِ أَكْذَبُ مِنْ لِسَانِهِ. أَحْسَنُ الْمَدْحِ أَصْدَقُهُ. اللِّسَانُ سَيْفٌ قَاطِعٌ حُدُودِ الْكَلَامِ سَهْمٌ
نَافِذٌ لَا يُمَكِّنُ رَدَّهُ. مَعَ السُّكُوتِ السَّلَامَةُ وَمَعَ الْكَلَامِ النَّدَامَةُ. فَلَا تَقُلْ مَا يُرِلُّ قَدَمَكَ وَيُطِيلُ
نَدَمَكَ. مَنْ قَلَّ أَدْبُهُ كَثُرَ شَعْبُهُ. الْيُمْنُ مَعَ الرَّفْقِ وَالنَّجَاهُ مَعَ الصِّدْقِ.

Қанча сўзлар бор, тақдирда битилган (бало)ларни келтиради, уйларни хароб қилади, қабрларга элтади. Тинглаш гапиришдан тинчроқ. Ёлғончининг дили тилидан ёлғончироқ. Мақтовнинг чиройлиси – унинг рости. Тил – дами кескир қилич, гап – тешиб ўтувчи ўқ, уни тўсиш имконсиз. Саломатлик сукутда, пушаймонлик гапиришда. Оёғингни тойилтириб, узундан-узоқ пушаймонга сабаб бўладиган гапдан тийил. Одоби ознинг – шовқин-сурони кўп. Барака мулойимлик билан, нажот ростгўйлик билан бирга.

ضرب مثل

Зарбул масал

حُلَيْي أَنَّهُ اجْتَمَعَ بُرْعُوثُ وَبَعُوضَةٌ. فَقَالَتِ الْبَعُوضَةُ لِلْبُرْعُوثِ: إِنِّي لِأَعْجَبُ مِنْ حَالِي وَحَالِكَ أَنَا أَفْصَحُ مِنْكَ لِسَانًا وَأَوْضَحُ بَيَانًا وَأَرْجَحُ مِيزَانًا وَأَكْبَرُ مِنْكَ شَأْنًا وَأَكْثَرُ طَيْرَانًا وَمَعَ هَذَا فَقَدْ أَضْرَبَنِي الْجُوعُ وَأَحْرَمَنِي الْهُجُوعَ وَلَا أزالُ عَلِيلَةَ مَجْهُودَةٍ مُبَعَّدَةٍ عَنِ الطَّرِيقِ مَطْرُودَةٍ وَأَنْتَ تَأْكُلُ وَتَشْبَعُ وَفِي نَوَاعِمِ الْأَبْدَانِ تَرْتَعُ. فَقَالَ لَهَا الْبُرْعُوثُ: أَنْتَ بَيْنَ الْعَالَمِ مُطْنَطِنَةٌ وَعَلَى رُؤْسِهِمْ مُدْنَدِنَةٌ وَأَنَا قَدْ تَوَصَّلْتُ إِلَى قُوْتِي بِسَبَبِ سُكُوْتِي.

Ҳикоя қилинишича, бурга билан чивин учрашиб қолибди ва чивин бургага дебди: “Ўзимнинг ва сенинг ҳолингга қараб ажабланиман: овозим сеникидан чиройли, баёним аниқ, равшан, вазим оғир, ҳурматим ҳам сеникидан улуғ, учишда ҳам сендан афзалроқман. Лекин шундай бўлса-да, очлик мени қийнайди, уйқудан маҳрум қилади, мудом хастаҳолу қийноқдаман, йўлдан чеккага ҳайдаб солишади. Сен эса доимо тўйиб ейсан, ҳамиша юмшоқ баданларда яйрайсан?!”

Шунда бурга чивинга жавобан: “Сен оламга ғаффо солиб визиллайсан, одамларнинг бошлари узра гинғиллайсан, мен эса жим туриб озиғимга етаман” – деган экан.

قَالَ حَكِيمٌ: أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا قَلَّتْ فُضُولُهُ وَتَمَّتْ فُضُولُهُ. أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا صَحَّتْ مَبَانِيهِ وَوَضَحَتْ مَعَانِيهِ. أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا أَعْرَبَ عَنِ الضَّمِيرِ وَأَعْنَى عَنِ التَّفْسِيرِ. أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا يَدُلُّ أَوَّلُهُ عَلَى آخِرِهِ وَيُسْتَعْنَى بِبَاطِنِهِ عَنِ ظَاهِرِهِ. أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا زَانَهُ التَّمَامُ وَعَرَفَهُ الْخَاصُّ وَالْعَامُّ. أَبْلَغُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ جَزْأُهُ وَنَاسَبَتْ صُدُورُهُ أَعْجَازَهُ.

Донишмандлардан бири айтди: “Гапнинг энг етуги – ортиқчаси кам ва ҳар бўлаги мукамал бўлгани. Гапнинг энг етуги – қурилиши соғлом, маънолари равшан бўлгани. Гапнинг энг етуги – қалбдан айтилиб, изоҳга ҳожат қўймасдан англанадигани. Гапнинг энг етуги – боши охирига далолат қиладигани ва ичи ташига ҳожат сезмайдигани. Гапнинг энг етуги – комиллик зийнатлагани ва хосу авом бирдек тушунадигани. Гапнинг энг етуги – мажози оз ва боши охирига муносиб келгани”.

كثْرَةُ الْإِسْتِمَاعِ تُورِثُ الْإِنْتِفَاعَ. سُوءُ الْمَقَالَةِ يُزْرِى بِحُسْنِ الْحَالَةِ . كَثْرَةُ السُّؤَالِ تُورِثُ الْمَلَالَ.

Кўп тинглаш фойда келтиради. Ёмон гап чиройли ҳолатга айб етказди. Кўп сўраш малол келтиради.

شعر:

حَبِكَ فِي الدَّهْرِ أَخُوهُ	أَنْتَ مَا اسْتَعْنَيْتَ عَنْ صَا
مَرَّةً بِجَنَاحِ فُوهُ	فَلَيْدًا احْتَجَّتْ إِلَيْهِ
سَائِلًا مَا وَاصَلُوهُ	لَوْ رَأَى النَّاسُ نَبِيًّا
دُلًّا لِمَالِ حَمَلُوهُ	وَهُمْوَا إِنْ حَمَلُوا
فَضْلَ مِنَ النَّاسِ دَوُوهُ	إِنَّمَا يَعْرِفُ ذَا أَل

Шеър: “Дўстингга узун замонлар ҳожатинг тушмаса, демак сен унга оғайнисан. Қачонки, бир марта унга муҳтож бўлиб қолсанг, энди сен унинг дўсти эмассан. Одамлар нимадир сўраётган кишини кўрар экан, ҳатто пайғамбар бўлса ҳам у билан

алоқани узадилар. Агар уларга мол-дунё учун бир хорлик юкланса, кўтараверадилар. Албатта инсонлар ичидаги фазл эгасини фазл эгалари танийди”.

عِشْرَةُ الرَّجُلِ تُدْمِي الْقَدَمَ وَعِشْرَةُ اللِّسَانِ تُزِيلُ النَّعَمَ.

Оёқнинг қоқилиши оёқни қонатади, тилнинг тойилиши неъматни кеткизади.

مِنْ حَقِّ الْعَاقِلِ أَنْ يَبْذَلَ النُّصْحَ لِلْقَرِيبِ وَيَكْتُمَ السِّرَّ عَنِ النَّسِيبِ. دَاءُ الْمُكْثَرِ شِدَّةُ الْحُمُقِ وَدَوَاؤُهُ قَلَّةُ النُّطْقِ. الرَّبِيبَةُ عَارٌ وَالْعَيْبَةُ نَارٌ.

Яқинларидан насиҳатни аямаслиги ҳам, насабдор қариндошидан сирни яшириши ҳам оқилнинг ҳаққидир. Маҳмадананинг дарди – ўта аҳмоқлик, бу дарднинг давоси кам гапиришдир. Ҳар нарсадан шубҳаланиб, саросимага тушавериш уят, ғийбат эса жаҳаннамнинг оловидир.

أَحَدُ السُّيُوفِ اللِّسَانُ وَ أَفْتَاكُ الْأَعْدَاءِ الْجِنَانُ. جَهْلٌ يُضْعِفُ حُجَّتَكَ خَيْرٌ مِنْ عِلْمٍ يُتْلَفُ مَهْجَتَكَ. تَخَصَّنَ بِالْجُهْلِ إِذَا نَفَعَ كَمَا تَتَخَصَّنُ بِالْعِلْمِ إِذَا رَفَعَ.

Энг ўткир қилич – тил, энг хавfli душман қалбдир. Далил-хужжатингни заифлаштирадиган билимсизлик ҳаётингга талофат етказадиган илмдан яхшироқ. Билимга кўрғонланиб, даражанг кўтарилгани каби, агар фойда берса, билимсизлик билан ҳам ўзингни кўрғонла.

مَنْ قَالَ بِإِلَّا أَحْتِرَامِ أُجِيبَ بِإِلَّا احْتِشَامٍ. قَصَّرَ كَلَامَكَ تَسَلَّمَ وَ أَطَّلِ احْتِشَامَكَ تُكْرِمُ. مَنْ أَجْمَلَ قِيلًا سَمِعَ جَمِيلًا.

Ҳурматсизлик билан гапирган кишига, уятсизлик билан жавоб қайтарилади. Гапингни қисқа қил, саломат бўласан, узоқроқ уял, ҳурматга сазовор бўласан. Кишининг гапи қанча чиройли бўлса, эшитадигани шунча чиройли бўлади.

لَا تَقُولَنَّ مَا يَسْئُوكَ جَوَابَهُ وَيَضُرُّكَ مَعَابَهُ. لِكُلِّ قَوْلٍ جَوَابٌ وَلِكُلِّ جَمِيلٍ ثَوَابٌ. لَا تَقُولَنَّ هَجْرًا وَلَا تَفْعَلَنَّ نِكْرًا. اعْقِلْ لِسَانَكَ إِلَّا عَنْ حَقٍّ تُوَضِّحُهُ أَوْ خَلَلٍ تُصْلِحُهُ أَوْ كَلِمَةٍ تُفَسِّرُهَا أَوْ مَكْرَمَةٍ تَنْشُرُهَا. وَيُسْتَدَلُّ عَلَى عَقْلِ الرَّجُلِ بِقَوْلِهِ وَعَلَى أَصْلِهِ بِفِعْلِهِ.

Жавоби сени хафа қиладиган ва айби сенга зарар етказадиган гапни ҳаргиз дема. Ҳар бир сўзнинг жавоби, ҳар бир чиройли амалнинг савоби – мукофоти бор. Ташлаб юбориладиган гапни гапирма, қайтарилган ишни қилма. Тилинг тий, магар ҳақни изоҳласа ё бузуқни тузатса ёки бир сўзни тушунтириб, шарҳласа ёхуд бир яхшилиқни ёймоқчи бўлса, ана ўша ҳолатларда тилингга эрк бергин. Айтган гапи кишининг ақлига, қилган иши унинг аслига далолатдир.

شعر:

قَالَ النَّبِيُّ مَقَالَ صِدْقٍ لَمْ يَزَلْ
مَنْ غَابَ عَنْكُمْ أَصْلُهُ فَفِعَالُهُ
وَلَقَدْ فَعَلْتَ فِعَالٍ سَوْءٍ أَصْبَحْتَ
وَزَعَمْتَ أَنَّكَ مِنْ سَلَالَةِ مَا جِدَّ أ
يُنْتَلَى عَلَى الْأَسْمَاعِ وَالْأَفْوَاهِ
تُنْبِيكُمْ عَنْ أَصْلِهِ الْمُتَنَاهِي
بَيْنَ الْأَنَامِ قَلِيلَةَ الْأَشْبَاهِ
فَأَنْتَ أَصْدَقُ أَمْ رَسُولُ اللَّهِ.

Шеър: “Пайғамбар алайҳиссалом қулоқлар (остидан янграб,) оғиздан оғизларга ўтиб турадиган бир рост сўзни айтдилар: “Кимнингки, аслини

билолмай қийналсангиз, феъл-атвориға қаранг, унинг қилган ишлари ҳатто энг қадимги ота-боболари кимлигини ҳам айтиб туради”. Сен бўлсанг, қилган ёмон ишларинг сабаб одамлар орасида ўхшаши йўқ кишига айланиб қолгансан-у, яна сулоласи улуғ кишиларданман деб ўйлайсан. Энди айт-чи, сен ростгўйми ёки Аллоҳнинг расули?!”

إِيَّاكَ وَفُضُولَ الْكَلَامِ فَلَيْتَهَا تُخْفِي فَضْلَكَ وَتُنْفِي عَدْلَكَ وَتُقَلِّ بَيَانَكَ وَتُمَلِّ إِخْوَانَكَ.
الْإِقْتِصَادُ فِي التَّنْقِيحِ الْعَوَارِ وَيُؤَمِّنُ الْعِتَارَ.

Ортиқча гапдан сақлан, чунки у фазилатингни ёпиб, адолатингни йўқ қилади, баёнингни қийинлаштиради, дўстларингни малоллантиради. Гапиришда тежамкорлик айбларни ёпади ва тойилишдан сақлайди.

حَدُّ السِّنَانِ يَقْطَعُ الْأَوْصَالَ وَحَدُّ اللِّسَانِ يَقْطَعُ الْأَجَالَ . فَأَخْشَ إِسَاءَتَهُ إِلَيْكَ وَتَوَقَّ
جَنَائِتَهُ عَلَيْكَ .

Тиғнинг ўткири бўғимларни, тилнинг ўткири умрларни қирқади. Шунинг учун тилнинг сенга қиладиган ёмонлигидан қўрқ, сенга қарши амалга ошириладиган жиноятдан сақлан.

قَوْمٌ لِسَانُكَ تَسْلَمُ وَقَدَّمَ إِحْسَانَكَ تَغْنَمَ . لَا تَقُلْ مَا يُزِرُّ ي بَكَ وَلَا تَفْعَلْ مَا يَضَعُ
مِنْكَ . قُلْ مَا يُرَجِّحُ زَيْنَتَكَ وَافْعَلْ مَا يُجِلُّ قِيَمَتَكَ .

Тилингни тўғри қил, саломат бўласан, яхшилигингни илдам қил, ўлжали бўласан. Айбингни

юзага чиқарадиган гапни айтма, мартабангни туширадиган ишни қилма. Тарозунгни оғир қиладиган сўзни айт, баҳонгни оширадиган ишни қил.

مَنْ قَوَّمَ لِسَانَهُ زَادَ عَقْلَهُ وَمَنْ سَدَّدَ كَلَامَهُ بَانَ فَضْلُهُ. مَنْ مَنَّ بِمَعْرُوفِهِ سَقَطَ شُكْرُهُ
وَمَنْ أَعْجَبَ بِحِلْمِهِ حَبِطَ أَجْرُهُ. مَنْ صَدَقَ فِي مَقَالِهِ زَادَ فِي جَمَالِهِ.

Ким тилини тўғри қилса, ақли ўсади, ким гапини тузатса, фазилати равшанлашади. Кимки ўз яхшилигини миннат қилса, шукрини йўқотади, кимки ўз мулойимлиги билан мағрурланса, савобидан маҳрум бўлади. Кимнинг гапи рост бўлса, чиройи зиёда бўлади.

إِزِمِ الصَّمْتَ تَعُدَّ فِي نَفْسِكَ فَاضِلًا وَفِي جَهْلِكَ عَاقِلًا وَفِي
أَمْرِكَ حَكِيمًا وَفِي
عَجْزِكَ حَلِيمًا.

Жим туришга одатлан. Шунда фазилатли кўринасан, билмаслигинг ёпилиб, оқил саналасан, қилаётган ишингда донишмандга айланасан, ожизлигинг ҳалим деб эътибор этилади.

إِخْذِرْ سَقَطَ الْأَلْفَاظِ فَلَيْسَ تَطْهَرُ مِنْ عُيُوبِكَ مَا بَطَنَ وَتُحْرَكُ مِنْ عَدْوِكَ مَا سَكَنَ.

Пишиб етилмаган сўзлардан сақлан. Чунки улар яширин айбларингни юзага чиқаради, тинч турган душманингни ҳаракатга солиб қўяди.

كَلَامُ الْمَرْءِ بَيَانُ فَضْلِهِ وَتَرْجَمَانُ عَقْلِهِ . أَكْثَرُ مِنَ الْجَمِيلِ وَاقْتَصِرَ مِنْهُ عَلَى الْقَلِيلِ .
الْفَضْلُ مُلْكُ اللِّسَانِ وَبَدَلُ الْإِحْسَانِ . الْزَمِ الصَّمْتَ تَكْتَسِبَ صَفْوَ الْمَوَدَّةِ وَتَأْمَنُ سُوءَ الْمَعِيَّةِ
وَتَلْبَسُ ثُوبَ الْوَقَارِ وَتَكْفَى مَوْئِنَةَ الْإِعْتِدَارِ .

Эр кишининг гапи унинг фазилатини баён қилувчи ва ақлининг таржимонидир. Чиройли ишларни кўпайтиргин ва уларни оз-оздан кўпчиликка тақсимла. Фазилат – тилга эга бўлиш ва эҳсон беришдир. Жим туришга одатлан, шунда чин дўстликни касб қиласан, ёмон оқибатлардан омон бўласан, виқор либосини киясан ва узр сўраш заҳматидан тўсиласан.

الصَّمْتُ آيَةُ الْفَضْلِ وَثَمَرَةُ الْعَقْلِ وَزَيْنُ الْعِلْمِ وَعَيْنُ الْحِلْمِ . فَالزَّمْهُ تَلَزَمَكَ السَّلَامَةُ
وَاصْحَبْهُ تَصْحَبَكَ الْكِرَامَةُ .

Жим туриш – фазилат белгиси, ақл самараси, илм зийнати ва айни ҳалимликдир. Бас, жимликни маҳкам тут, шунда саломатлик сени маҳкам тутади, унга ҳамроҳ бўл, шунда ҳурмат-эътибор сенга ҳамроҳ бўлади.

كَثْرَةُ الْمَقَالِ ثَمَلُ السَّمْعِ وَكَثْرَةُ السُّؤَالِ تُوجِبُ الْمَنْعَ .

Кўп гап – қулоққа малол, кўп сўрайвериш – рад жавобини олишга сабаб.

إِذَا حَاجَجْتَ فَلَا تَقْصُرْ وَإِذَا لَاجَجْتَ فَلَا تُكْثِرْ . فَمَنْ قَصُرَ فِي حِجَاجِهِ خُصِمَ وَمَنْ
أَكْثَرَ فِي لَاجَجِهِ سُئِمَ .

Ҳужжатлашмоқчи, яъни ҳақлигингга ишонтирмоқчи экансан, гапинг чала қолмасин, қайсарлигинг тутиб қолганида, гапинг чўзилиб кетмасин. Чунки, ҳужжатлашаётганингда гапинг қисқа бўлиб қолса, рақибнинг қўли баланд келади, қайсарлигинг ошиб кетса, суҳбатдошлар сендан безор бўлади.

اعْقَلْ لِسَانَكَ إِلَّا عَنْ عِظَةِ شَافِيَةٍ يُكْتَبُ لَكَ أَجْرُهَا أَوْ حِكْمَةٍ بِالْعَةِ يُحْمَدُ عَنْكَ
نَشْرُهَا. إِيَّاكَ وَقَبِيحَ الْكَلَامِ فَلِنَّهُ يُنْفَرُ عَنْكَ الْكِرَامُ وَيُعْرِي عَلَيْكَ اللَّئَامُ.

Тилингни тий, магар, сенга ажри етадиган шифобахш насиҳат ёхуд сен сабаб омма ичра тарқалиши мақтовга муносиб кўрилган етук бир ҳикматли гап бўлса, тилингга эрк беришинг мумкин. Қўпол сўзлардан сақлан, чунки қўполлик улуғларни сендан қочиради, пасткашларни сенга “ғиж-ғиж”лайди.

شعر:

لَقَدْ صَدَقَ الْبَاقِرُ الْمُرْتَضَى سَلِيلُ ا
لِإِمَامِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
بِمَا قَالَ فِي بَعْضِ أَفْظَاهِ
قَبِيحَ الْكَلَامِ سِلَاحُ اللَّئَامِ

Шеър: “Пайғамбар алайҳиссалом наслидан бўлган Боқир Муртазо ўзининг айтган гапларидан бирида ҳақ эди: “Хунук сўз пасткашларнинг қуроли”.

الْحَذَرُ خَيْرٌ مِنَ الْهَذَرِ لِأَنَّ الْهَذَرَ يَقِي الْمَهْجَةَ وَالْهَذَرَ يُضَعِّفُ الْحُجَّةَ . مَنْ أَفْرَطَ فِي
الْمَقَالِ زَلٌّ وَمَنْ اسْتَخَفَّ بِالرِّجَالِ ذَلٌّ . جَرِحُ الْكَلَامِ أَشَدُّ مِنْ جَرِحِ الْحُسَامِ .

“Хазар” яъни эҳтиёткорлик “ҳазар”дан яъни маҳмаданаликдан яхшироқ. Чунки эҳтиёткорлик жонни асрайди, маҳмаданалик далилнинг жонини суғиради. Кимки гапда ҳаддан ошса, тойилади. Кимки мард – эр кишини кичик санаса, хор бўлади. Сўз жароҳати қилич жароҳатидан қаттиғроқ.

شعر:

جَرَاحَاتُ السَّرَانِ لَهَا التَّمَامُ وَلَا يَلْتَأَمُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

Шеър:

“Тиғдан етган жароҳатнинг давоси бор,
Тилдан етган жароҳатга қани бир кор?!”

اتَّقِ عَثْرَاتِ لِسَانِكَ تَأْمَنُ سَطَوَاتِ سُلْطَانِكَ. لَا تَقُولَنَّ مَا يُوَافِقُ هَوَاكَ وَيُعْضِبُ أَخَاكَ
وَإِنْ خَلَّتْهُ هَوَاً وَقُلْتَهُ لَعْوًا. فَرُبَّ هَوٍ يُوحِشُ مِنْكَ حَرًّا وَلَعْوٍ يَجْلِبُ لَكَ شَرًّا.

Тилингни хатолардан сақласанг, султонинг(яъни, оламлар подшоҳи бўлмиш Зот) ғазабидан омон бўласан. Ҳавойи нафсингга мувофиқ келади-ю, аммо биродарингни ғазабга келтирадиган сўзни гапирма. Гарчи бу сўзни шунчаки “ўйин-кулгу” деган хаёлга борсанг ҳам, гарчи бу сўзни шунчаки бекорчиликдан гапираётган бўлсанг ҳам. Чунки, шундай ҳазиллар борки, (табиати мусаффо ва ёмонликдан) озод инсонни сендан бездиради ва шундай бекорчи гаплар борки, сени ёмонлик томон тортади.

تَعَامَ عَمَّا تَسُوؤُكَ رُؤْيُتُهُ وَ تَعَابَ عَمَّا تَضُرُّكَ مَعْرِفَتُهُ. لَا تَنْصَحَ مَنْ لَمْ يَتَّقِ بِكَ وَ لَا تُشِرْ
عَلَى مَنْ لَا يَقْبَلُ مِنْكَ. لَا شَيْءَ أَنْفَعُ لِلْإِنْسَانِ مِنْ حِفْظِ اللِّسَانِ . إِذَا سَكَتَ عَنِ الْجَاهِلِ
فَقَدْ أَوْسَعَتْهُ جَوَابًا وَ أَوْجَعَتْهُ عِقَابًا.

Кўзинг тушса, таъбингни “тиррик” қиладиган нарсдан ўзингни кўрликка сол. Билиб қолсанг, сенга зарари етадиган нарсдан ўзингни жинниликка сол. Сенга ишонмайдиган кишига насиҳат қилма, йўриғингга юрмайдиган кишига маслаҳат берма. Инсонга тилни сақлашдан кўра фойдалироқ нарса йўқ. Нодонга сукут қилишинг – унга берилган энг батафсил жавобинг, унга етказган энг аламли азобингдир.

شعر:

وَزَهَّدَنِي فِي النَّاسِ مَعْرِفَتِي بِهِمْ وَطُولُ اخْتِ
لِي صَاحِبًا بَعْدَ صَاحِبٍ
فَلَمْ تُرِنِّي الْأَيَّامُ خُلًّا تَسُرُّنِي مَبَادِيهِ
إِلَّا أَسَاءَنِي فِي الْعَوَاقِبِ
وَلَا كُنْتُ أَرْجُوهُ لِدَفْعِ مُلِمَّةٍ مِنَ الدَّهْرِ
إِلَّا كَانَ إِحْدَى النَّوَائِبِ

Шеър: “Одамлар орасида юриб, уларни таниб-билишим ва кетма-кет “дўст” кетидан “дўст”нинг синовдан ўтавериши мени тарки дунё қилиб қўйди. Бу кунлар бошиданоқ кўзни қувнатадиган дўстни менга йўлиқтирмади, агар йўлиқтирса ҳам, охирда улардан ёмонлик кўрдим. Замон туфайли етадиган мусибатни дафъ қилиш учун на бир дўст умид этдим. Магар, қачон умид қилган бўлсам, айти ўша кўзланган дўст менга ёғилган талофатлардан бири бўлиб чиқди”.

قَالَ حَكِيمٌ: مَقْتَلُ الرَّجُلِ بَيْنَ فِكِّهِ يَعْني لِسَانَهُ.

Донишмандлардан бири деди: “Кишининг ҳалокати икки жағи орасида яъни тилидадир”.

رُبَّ قَوْلٍ أَشَدُّ مِنْ صَوْلٍ. عَيْبُ الْكَلَامِ تَطْوِيلُهُ وَجَمَالُهُ تَرْتِيلُهُ. لَيْزُ الْكَلَامِ قَيْدُ الْقُلُوبِ.
مَجْلِسُ الْكِرَامِ أَنْفُسُ الْكَلَامِ. مَنْقَبَةُ الْمَرْءِ تَحْتَ لِسَانِهِ. نَضْرَةُ الْوَجْهِ فِي الصِّدْقِ. هَاتِ مَا
عِنْدَكَ تُعْرِفُ بِهِ. وَلَا كِرَامَةَ لِلْكَاذِبِ.

Шундай сўзлар борки, ҳужумдан қаттиқроқ. Гапнинг айби – унинг чўзилиши, чиройи унинг дона-дона айтилишидир. Гапнинг юмшоғи – қалблар тузоғи. Улуғлар суҳбати – гапнинг энг нозиги. Эр кишининг мартабаси – тили остида, юзнинг кўркамлиги – тўғри сўзликда. Борингни кўрсат, у билан таниласан. Ёлғончига ҳурмат йўқ.

وَقَالَ الْمَهْلَبُ لِبَنِيهِ: اتَّقُوا زَلَّةَ اللِّسَانِ فإِنَّي وَجَدْتُ الرَّجُلَ تَعْتَرُ رِجْلُهُ فَيَقُومُ مِنْ عَشْرَتِهِ
وَيَزِلُّ لِسَانُهُ فَيَكُونُ فِيهِ هَلَاكُهُ.

Миҳлаб ўғилларига деди: “Тилнинг тойилишидан сақланинг. Чунки мен оёғи тойиб йиқилган кишининг ўрнидан турганига, тили тойиб хатога кетган кишининг ҳалокатга учраганига гувоҳ бўлганман”.

إِيَّاكَ وَالْمِرَاحَ فَإِنَّ فِيهِ الدَّبَاحَ. رُبَّ مَخْذُورٍ يُقَالُ وَمَرْجُوٌّ لَا يُنَالُ. إِذَا لَمْ تَخْشَ فَصَلْ وَإِذَا لَمْ
تَسْتَحْ فَقُلْ.

Ҳазл қилаверишдан сақлан, чунки унда сўйилиш бор. Айтишдан эҳтиёт бўлинадиган қанча гаплар бор, айтилиб кетади, умид қилинадиган қанча нарсалар бор, етиб бўлмайди. Қўрқмасанг, ташланиб ҳужум қилавер, уялмасанг, гапиравер.

شعر:

إِذَا لَمْ تَحْشَ عَاقِبَةَ اللَّيَالِيِ وَ لَمْ تَسْتَحِ فَافْعَلْ مَا تَشَاءُ
فَلَا وَاللَّهِ مَا فِي الدِّينِ خَيْرٌ وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ

Шеър: “Агар кечаларнинг оқибатидан қўрқмасанг, ҳаё қилмасанг, хоҳлаганингни қилавер. Аллоҳга қасамки, ҳаё кетса на динда, на дунёда яхшилик қолади”.

مَنْ نَقَلَ لَكَ فَقَدْ نَقَلَ عَنْكَ ، مَنْ شَهِدَ لَكَ فَقَدْ شَهِدَ عَلَيْكَ. وَمَنْ بَحَّرَى لَكَ فَقَدْ
بَحَّرَى عَلَيْكَ.

Ким сенга гап олиб келса, сендан ҳам гап олиб кетади. Ким сенинг фойданга гувоҳлик берса, зараринга ҳам гувоҳлик беради. Ким сенинг фойданга жасорат қилса, зараринга ҳам жасорат қилолади.

لَا تَقْبَلِ الْخَبَرَ مِنْ كَذَابٍ وَلَوْ أَتَاكَ بِحَدِيثٍ عَجَابٍ. مَنْ أَكْثَرَ مَقَالَهُ سُئِمَ وَمَنْ أَكْثَرَ
سُؤَالَهُ حُرِمَ. لَا تَقُولَنَّ مَرًّا وَلَا تَفْعَلَنَّ شَرًّا.

Ёлғончининг хабарини қабул қилма, гарчи у ҳайратланарли бир сўзни кўтариб келган бўлса ҳам. Гапини кўпайтирган киши зериктиради, сўрашни

кўпайтирган киши маҳрум бўлади. Аччиқ сўз айтма,
ёмонликка қайтма.

قَالَ حَكِيمٌ: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِلْأَدْيَانِ وَالنَّحْوِ لِللسَانِ وَالطَّبَّ لِلْأَبْدَانِ.

Донишманд деди: “Динни билиш учун илм
ҳосил қилинглр, тилни билиш учун наҳв илмидан
таълим олинглр, баданлар сиҳхати учун табобатни
ўрганинглр.

شعر:

الدَّهْرُ أَدَّبَنِي وَالصَّبْرُ رَبَّانِي وَالصَّمْتُ
وَأَحْكَمْتَنِي مِنَ الْأَيَّامِ بَحْرِيَّةٌ حَتَّى نَهَيْتُ الدَّ
أَفْعَنِي وَالْيَأْسُ أَعْنَانِي
يَ قَدْ كَانَ يَنْهَانِي

Шеър: “Замон менга одоб берди, сабр мени
тарбиялади, сукут менга қаноат бахш этди,
тамаъсизлик мени бой қилди. Ўтган кунлардан
йиғилган тажриба мени шу даражада мустаҳкам
қилдики, ҳатто менга насихат қиладиганлар мендан
насихат оладиган бўлди”.

ضَرْبُ مَثَلٍ

Зарбул масал

حُلِيِّ أَنَّ بَعْضَ الْأَسْوَدِ مَرِضَ فَعَادَهُ جَمِيعُ الْوُحُوشِ إِلَّا التَّعَلْبَ. فَقَالَ الدُّبُّ لِلْأَسَدِ:
أَيُّهَا الْمَلِكُ أَمَا تَنْظُرُ إِلَى فِعْلِ التَّعَلْبِ وَقَلَّةِ اعْتِنَائِهِ بِخِدْمَتِكَ وَأَطْرَاحِهِ الْفِيَّامَ بِوَأَجِبِكَ قَدْ عَادَكَ
جَمِيعُ الْوُحُوشِ فِي مَرَضِكَ هَذَا إِلَّا التَّعَلْبَ وَلَئِنْ لَمْ تَعَاقِبْهُ عِقَابًا يَرْتَدِعُ بِهِ أَمْثَالُهُ لَيَتَجَرَّأَنَّ عَلَيْكَ
بِاقِي الْوُحُوشِ وَيَقْتَدِينَ بِهِ فِي سُوءِ أَدْبِهِ. فَلَمَّا سَمِعَ الْأَسَدُ كَلَامَ الدُّبِّ أَتَرَ ذَلِكَ فِي قَلْبِهِ وَقَالَ
إِذَا حَضَرَ التَّعَلْبُ عِنْدِي فَذَكِّرْنِي بِمَا وَقَعَ مِنْهُ وَكَانَ الْأَرْتَبُ حَاضِرًا فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ فَمَضَى

إِلَى الثَّعْلَبِ وَقَالَ لَهُ : يَا أَبَا الْحُصَيْنِ خُذْ حِذْرَكَ مِنْ أ لَأَسَدٍ فَقَالَ وَلَمْ فَأَخْبَرَهُ بِمَا وَقَعَ مِنْ
الدُّبِّ فِي حَقِّهِ عِنْدَ أ لَأَسَدِ وَمَا كَانَ مِنْ جَوَابِ أ لَأَسَدِ فَشَكَرَهُ الثَّعْلَبُ عَلَى ذَلِكَ . ثُمَّ أَنَّ
الثَّعْلَبَ مَضَى وَصَادَ كُرْكِيًّا وَتَرَقَّبَ خَلْوَهُ أ لَأَسَدِ وَدَخَلَ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ . فَقَالَ لَهُ الْأَسَدُ : وَيْلَكَ
أَمْرِيضُ أَنَا وَيَعُودِي كُلُّ الْوُحُوشِ إِلَّا أَنْتَ أَهَذَا مِنْكَ إِطْرَاحُ لِقَدْرِي فَقَالَ لَهُ الثَّعْلَبُ : مَعَادَ اللَّهِ
أَنَا أَقْلُ عَيْبِكَ . وَلَكِنْ لَمَّا بَلَغَنِي مَرَضُ الْمَلِكِ عَافَاهُ اللَّهُ ذَهَبْتُ أَطْلُبُ لَهُ طَبِيبًا حَادِقًا كَمَا
مَعَاشِرَ الثَّعَالِبِ نَصِيفُهُ بِجُودَةِ الرَّأْيِ وَالْمَعْرِفَةِ فَفَصَدْتُ أَنْ أُحْضِرَهُ بَيْنَ يَدَيْكَ فَلَمَّا وَصَلْتُ إِلَيْهِ
وَجَدْتُهُ مَشْغُولًا بِمَوْتِ وَلَدِهِ فَلَمْ يُمَكِّنْهُ الْمَجِيءُ إِلَى خِدْمَتِكَ غَيْرَ أَنِّي عَرَفْتُهُ بِمَرَضِكَ فَقَالَ :
يُطْعَمُ لَحْمُ كُرْكِيٍّ وَتُؤَخَذُ مِرَارَتُهُ فَتُخَلَطُ بِدَمِ سَاقِ ذَنْبٍ وَيُدَّهَنُ بِهَا وَيُعَلَّقُ عَلَيْهِ رِجْلُ ذَنْبٍ فَلَنْ
فِي ذَلِكَ الشِّفَاءَ وَقَدْ أَحْضَرْتُ لَكَ كُرْكِيًّا فَلَمَّا سَمِعَ الْأَسَدُ مَقَالَ الثَّعْلَبِ لَمْ يَشُكَّ فِي صِدْقِهِ ثُمَّ
إِنَّهُ أَكَلَ الْكُرْكِيَّ فَلَدَّ لَهُ وَوَجَدَ خِصْفًا فِي جِسْمِهِ وَ أَخَّرَ مِرَارَتَهُ حَتَّى ذَهَبَ الثَّعْلَبُ . وَلَمَّا جَاءَ
الدُّبُّ إِلَى الْأَسَدِ قَبِضَ عَلَى رِجْلِهِ فَفَطَعَهَا وَ أَخَذَ مِنْ دَمِهَا فَخَلَطَ بِهِ الْمِرَارَةَ وَادَّهَنَ بِذَلِكَ
وَمَضَى الدُّبُّ يَحْجَلُ وَهُوَ لَا يَصْدُقُ بِنَجَاةِ نَفْسِهِ مِنَ الْأَسَدِ، فَلَمَّا بَعُدَ عَنْهُ أَلْقَى نَفْسَهُ عَلَى
الْأَرْضِ مِنْ شِدَّةِ الْأَلَمِ فَمَرَّ بِهِ الثَّعْلَبُ وَهُوَ مُلْتَمِي فَنَادَاهُ يَا صَاحِبَ الْخُفِّ الْأَحْمَرِ إِذَا حَضَرْتَ
عِنْدَ الْمُلُوكِ فَاكْثُفْ لِسَانَكَ عَنِ الْقَدْحِ فِي إِعْرَاضِ أَصْحَابِكَ فَلِنَّ لِسَانَكَ هُوَ الَّذِي أَوْقَعَكَ
فِي هَذَا.

Ҳикоя қилинишича, шерлардан бири касал бўлиб қолди. Тулкидан бошқа барча ҳайвонлар хаста шернинг зиёратига келишди. Шунда бўри шерга: – Эй подшоҳ! Тулкининг бу феълига қарамайсанми, хизматингга бепарво, вазифаларингни бажаришга эътиборсиз?! Ахир тулкидан бошқа ҳамма ҳайвонлар сени бундай хаста ҳолингда йўқлаб келишди. Бас, бу тулкига унга ўхшаганларга ибрат бўладиган бир жазони бериб қўймасанг, бошқа ҳайвонлар ҳам сенга қарши журъатли бўлиб қолади ва албатта тулкининг ёмон феълига эргашади, – деди.

Шер бўрининг бу гапини эшитиб, қаттиқ таъсирланди ва бўрига: –Тулки хузуримга келган пайт унинг бу қилмишини менга эслат, – деб уқтирди. Ўша йиғинда қуён ҳам бор эди. Йиғиндан сўнг қуён дарҳол тулкининг олдига чошиб: – Эй тулки! Шердан эҳтиётингни қилиб юр – деди. – Нима учун? – сўради тулки. Қуён шер хузурини бўлган воқеани гапириб, бўрининг тулки ҳақида айтганлари ва шернинг бунга жавобидан хабар берди.

Тулки қуёнга миннатдорчилик билдирганидан сўнг дарҳол шер хузурини отланди. Йўл-йўлакай бир турнани овлаб, шернинг ёлғиз қолишини кутиб турди. Кейин унинг хузурини кириб, салом берди. Шер ғазабнок ҳолда: –Ҳолингга вой сенинг, мен хаста бўлсам-у, сендан бошқа барча ҳайвонлар мени кўришга келса, бу нимаси, қадримни топташми?! – ўшқирди тулкига. Шунда тулки шерга: “Аллоҳ сақласин, мен бир ҳақир қулингман. Ҳақиқатан ҳам подшоҳнинг бетоблиги хабари менга етган эди, Аллоҳ шифосини берсин. Мен жамоамиз ичида ўз моҳирлиги билан танилган бир ҳозик табибни хузуринга олиб келиш учун кетган эдим. Аммо табибни боласининг ўлими билан машғул ҳолда топдим, бу аҳволда уни хизматингга олиб келишнинг иложи бўлмади. Бироқ унга бетоблигини етказдим, табиб дардинг шифосини шундай билдирди: турна гўшти ейилиб, унинг ўти алоҳида олиб қўйилади, сўнгра уни бўри оёғининг қони билан аралаштирилиб, аралашма касал жойга суртилади, кейин бўри оёғи ўша жойга боғлаб қўйилади, шифо – мана шунда!

Мана бу олиб келган турна ҳам сенга, – деди. Шер тулкининг гапи ростлигига заррача шубҳа қилмади. Сўнг маза қилиб турна гўштини еди ва жисмида бир енгиллик пайдо бўлгандай эди. Турнанинг ўтини алоҳида олиб қўйди. Тулки шернинг олдидан чиқиб кетди.

Қачонки, бўри шер ҳузурига келгач, шер унинг сонига панжа уриб, оёғини узиб олди. Сўнгра қонни турна ўтига аралаштириб, касал жойига суртди. Бўри чўлоқланиб қочар экан, ҳануз ўзининг шердан кутилганига ишонмас эди. Шердан узоқлашгач, оғриқнинг зўрига чидолмасдан ўзини ерга отди. Ўша пайт – шўрлик бўри ерда ётган ҳолатда тулки унинг ёнидан ўтиб қолди ва бўрига: “Эй, қизил пойабзал эгаси! Подшоҳлар ҳузурига кирганинда тилингни тий, дўстларинг обрўсини тўкишдан сақлан. Билиб қўй, сени бу аҳволга туширган нарса тилингдир” – деди.

شعر:

إِذَا حَضَرْتَ الْمُلُوكَ فَالْبَسْ مِنَ التَّوَقُّ
وَإِذَا دَخَلْتَ أَعْمَى
يَ أَجَلٌ مَلْبَسٍ
وَإِذَا مَا خَرَجْتَ أَخْرَصَ

Шеър: “Подшоҳлар ҳузурига ҳозирланганинда, либосларнинг энг улуғи – эҳтиёткорлик тўнини кийиб ол. Бу даргоҳга кираётганинда кўр, чиқаётганинда соқов бўл”.

Шу ерга келганда иккинчи услуб тугади.